

ומעמדו של האב עברו בדרך כלל לבכורו. כך היה גם בישראל בתחומי המלוכה והכהונה.¹ הם לא ירשו את כל רכוש האב, אבל הם קיבלו מנה אחת אפיים: כפליים מכל אחד מהבנים האחרים.

כללים כגון אלה היו חשובים כיוון שהם מנעו מריבות משפחתיות סמוך לאחר פטירת ראש המשפחה או לקראתה. המקרא מספק לנו דוגמה חיה לתככי החצר המשפחתיים סביב ירושתו של דוד. קרוב יותר לזמננו ישנם, להבדיל, סיפורי ההתפצלות של שושלות חסידיות, כאשר קבוצות שונות בחסידות כיכרו בנים או חתנים שונים כאדמו"ר הבא.

יש מתח בין חירות הפרט לבין טובת הכלל. חירות הפרט אומרת, "זה הרכוש שלי. מן הראוי שאוכל לעשות בו כחפצי, ובכלל זה להוריש אותו על פי ראות עיניי". אבל ישנה גם רוחחת של האחרים, וביניהם שאר הילדים, בני משפחה אחרים, ואף רוחחת הקהילה והחברה כולה הניזוקה מסכסוכים משפחתיים בתוכה. התורה מותחת כאן קו המבטיח את זכותו של הבכור הביולוגי ומגביל את זכויות האב.

עד כאן, כאמור דין פשוט והגיוני. המיוחד בו, כפי שהוא מופיע בפרשה, הוא שהוא נקרא כאילו כוון נגד דמות מקראית מסוימת, הלוא היא יעקב. זיקתו של הדין לסיפור יעקב מודגשת בבחירת המילים בו. נוסח הדין מנגיד, כאמור, בין "אהובה" ל"שנואה". הניגוד אהבה-שנואה מופיע בתורה עשר פעמים. שלוש מהן נוגעות ליחסים בינינו לבין ה', כגון בעשרת הדיברות: "פֶּקֶד עֹן אָבֹת עַל בָּנִים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רַבְעִים לְשָׁנָא, וְעָשָׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאַהֲבֵי וּלְשִׁמְרֵי מִצְוֹתַי" (שמות כ, ד-ה). נותרנו עם שבע פעמים. ארבע מהן מופיעות בפסוקי דין הירושה שאנו עוסקים בו. יתר השלוש נוגעות כולן ליעקב: שתיים עוסקות בהעדפת

פרשת כי תצא

האם האהבה גוברת על הכול?

מספר המצוות בפרשה הוא הגדול בפרשיות התורה. אחדות מהן עוררו דיונים ומחלוקות רבים במיוחד, בפרט שתיים המופיעות בתחילתה: דין "אשת יפת תואר" ודין "בן סורר ומורה". אך יש בפרשה מצווה הראויה לתשומת לב רבה מזו שהיא מקבלת בדרך כלל, וזאת המצווה הממוקמת בין השתיים שהזכרנו. עניינה דיני ירושה:

כִּי תֵהֵינָּה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים, הָאֶחָת אֶהוּבָה וְהָאֶחָת שְׁנוּאָה, וַיֵּלְדוּ לוֹ בָּנִים הָאֶהוּבָה וְהַשְּׁנוּאָה, וְהָיָה הַבֶּכֶר הַבְּכֹר לְשֵׁנִיָּא – וְהָיָה בְּיוֹם הַנְּחִילוֹ אֶת בָּנָיו אֶת אֲשֶׁר יִהְיֶה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת בֶּן הָאֶהוּבָה עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׁנוּאָה הַבְּכֹר; כִּי אֶת הַבְּכֹר בֶּן הַשְּׁנוּאָה יְכִיר לְתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכָל אֲשֶׁר יִמָּצָא לוֹ; כִּי הוּא רֵאשִׁית אָנוּ, לוֹ מִשְׁפָּט הַבְּכֹרָה. (דברים כא, טו-יז)

שימו לב שהמילה "שנואה" מובנה כאן "שאינה אהובה", או "האהובה פחות". בהמשך נראה מדוע נבחרה מילה חריפה זו.

לכאורה, הדין פשוט והגיוני. הוא קובע כי האהבה אינה גוברת על הצדק. בעולם הקדום, ובכלל זה בישראל, היו לבן הבכור זכויות מיוחדות, בפרט בענייני ירושה. ברוב החברות העתיקות תפקידו

רחל על פני לאה (בראשית כט, ל-לא; שם, לב-לג), והשלישית בהעדפת יוסף על פני אחיו (בראשית לז, ד). העדפות אלו גרמו סבל רב בתוך המשפחה והיו להן השלכות הרסניות לטווח הארוך.

הנה כך מתארת התורה את רגשותיו של יעקב כלפי רחל:

וַיֵּאָהֱב יַעֲקֹב אֶת רָחֵל. וַיֹּאמֶר, "אֶעֱבְדָּךָ שְׁבַע שָׁנִים בְּרָחֵל בְּתֶךָ הַקָּטָנָה" ... וַיַּעֲבֹד יַעֲקֹב בְּרָחֵל שְׁבַע שָׁנִים, וַיְהִי בְּעֵינָיו כִּימִים אֶחָדִים בְּאַהֲבָתוֹ אֹתָהּ... וַיָּבֹא גַם אֶל רָחֵל; וַיֵּאָהֱב גַּם אֶת רָחֵל מֵלָאָה. וַיַּעֲבֹד עִמּוֹ עוֹד שְׁבַע שָׁנִים אַחֲרֹת (בראשית כט, יח-ל).

וכך היא מתארת את השפעת הדבר על לאה:

וַיֵּרָא ה' כִּי שְׁנוּאָה לָאָה, וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ; וְרָחֵל עָקְרָה. וַתֵּהָרֵא לָאָה וַתֵּלֶד בֶּן, וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן; כִּי אָמְרָה, "כִּי רָאָה ה' בְּעֵינָי, כִּי עָתָה יֵאָהֱבֵנִי אִישִׁי". וַתֵּהָרֵא עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן, וַתֹּאמֶר, "כִּי שָׁמַע ה' כִּי שְׁנוּאָה אֲנִי, וַיִּתֵּן לִי גַם אֶת זֶה", וַתִּקְרָא שְׁמוֹ שִׁמְעוֹן (שם, לא-לג).

המילה "שנואה" מזעזעת את הקורא. יעקב אהב את לאה פחות מכפי שאהב את רחל. הוא לא שנא אותה. אך מתברר שהיא הרגישה שנואה: אהובה פחות, שפירושו, מבחינתה, לא אהובה כלל. הרגשה זו העיבה על חיי נישואיה, כפי שמראים השמות שנתנה לילדיה הראשונים. היריבות עברה לדור הבא, ואף הסלימה בו:

וַיֵּרָאוּ אֶחָיו כִּי אֹתוֹ אָהַב אֲבִיהֶם מִכָּל אֶחָיו וַיִּשְׁנָאוּ אוֹתוֹ וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלֵם (שם לז, ד).

בניו האהובים-פחות של יעקב הרגישו שנואים, ומתוך כך שנאו את האהוב מהם, את יוסף. האהבה מחוללת סכסוך, אף כי שני הצדדים אינם רוצים בו. יעקב לא שנא את לאה, את בניה או את בני השפחות. הוא לא החליט בכוונת מכוון לאהוב דווקא את רחל, ולימים דווקא את יוסף. האהבה איננה פועלת בצורה הזאת. היא קורית לנו, בדרך כלל לא מתוך בחירה. ובכל זאת, הנותרים מחוץ לקשר האהבה המיוחד עלולים להרגיש מודרים ולא-אהובים – ומתוך כך להרגיש שנואים. התורה משתמשת במילה "שנואה" כדי להבהיר לנו כמה חריפה ההרגשה הזאת. אין זה מספיק לומר "אני אוהב גם אותך", כאשר כל פעולה שלנו, כל מילה, כל מבט, אומרים "אני אוהב יותר את זולתך".

וכאן אנו מגיעים לענייני הירושה. יוסף היה האחד-עשר מבין שנים-עשר בניו של יעקב, אבל בנה הבכור של אשתו האהובה רחל. יעקב נגרר לעשות את מה שפרשתנו מזהירה מפניו. הוא שלל מראובן, בכורם שלו ושל לאה, את זכות היתר של הבכור, דהיינו את החלק הכפול בירושה, ונתן אותה במקום זאת ליוסף, כשנתן לשני בני יוסף, אפרים ומנשה, מעמד כשל בניו שלו. כך אמר ליוסף:

וְעָתָה, שְׁנֵי בְנֵיךָ הַנּוֹלָדִים לָךְ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֵי אֶלְיָךְ מִצְרַיִמָּה – לִי הֵם: אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי (שם מח, ה).

בהמשך אותו פרק הוא אומר: "הִנֵּה אֲנִי מֵת; וְהָיָה אֶלֹהִים עִמָּכֶם, וְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם. וְאֲנִי נָתַתִּי לָךְ שְׁכֶם אֶחָד עַל אֶחָיךָ, אֲשֶׁר לְקָחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחָרְבִי וּבְקִשְׁתִּי" (שם, כא-כב). יש פירושים רבים לפסוק זה, אבל על פי רש"י (בשני משני פירושים שהוא מציע) "שכם אחד הוא הבכורה, שיטלו בניו שני חלקים;

ו'שכם' לשון חֶלֶק הוא". כך מסביר רש"י גם את המילים "לי הם" שציטטנו לעיל: שני בני יוסף "בחשבונו שאר בני הם ליטול חלק בארץ איש כנגדו". אפרים ומנשה יקבלו כל אחד נחלה, כלומר יוסף יזכה בשתי נחלות.

נגד המעשה הזה מכוון הדין בפרשתנו. וזה המיוחד בו. יעקב, ישראל, הוא אבי אומתנו. אבל בעניין הזה, מעשה האב אינו סימן לבנים. אין לראותו כתקדים. אסור לנו לעשות כמוהו.

התורה אינה אומרת לנו שיעקב נהג שלא כשורה. יש שפע הסברים המיישבים בין התנהגותו לבין המצווה המאוחרת לה. לדעת הרמב"ן, יעקב שמר את התורה רק בארץ ישראל – והכפלת הירושה של יוסף נעשתה במצרים. לדעת אברבנאל התורה אוסרת להעביר את הבכורה מטעמים של אהבה גרידא, אבל מתירה לעשות זאת אם לדעת האב יש לבן הבכור פגמי אופי חמורים – ויעקב חשב כך על ראובן (כדבריו בברכות לבניו, בראשית מט, ג-ד).

ובכל זאת המצווה רומזת אל יעקב, וזאת כדי לומר דבר־מה יסודי מאוד לנו, צאצאיו. האהבה היא הנעלה ברגשות. אנו מצווים לאהוב את ה' בכל לבבנו, נפשנו ומאודנו. אבל בהקשר המשפחתי האהבה רוויית סכנה. האהבה הרסה את חיי יעקב פעם אחר פעם: ביחסיו עם עשו (יצחק אהב את עשו ורבקה את יעקב), ביחסים בין לאה ורחל, וביחסים בין יוסף לאחיו. האהבה מצמיחה שמחה, אבל מולידה גם דמעות. היא מקרבת בין כמה אנשים, אבל גורמת לאחרים להרגיש מורחקים ודחויים.

על כן, במצווה שלנו אומרת לנו התורה: כאשר יש חשש שהאהבה תגרום לסכסוך, היא צריכה לפנות את מקומה לצדק. האהבה נושאת פנים; בצדק אין משוא פנים. מושא האהבה הוא

אדם מסוים; הצדק חל על כולם. האהבה משביעה רצון אישי; הצדק בונה סדר חברתי.

היהדות היא הניסיון היעיל ביותר בהיסטוריה ליצור את האיזון הנאות בין הפרטיקולרי לאוניברסלי. היא כזאת – וגם כזאת. היא עובדת את האל האוניברסלי דרך דת פרטיקולרית. היא גורסת זיקה אוניברסלית בין האל לאנושות, בקובעה כי כל אדם נברא בצלם אלוהים (בראשית א, כז) – וגם זיקה פרטיקולרית, בין האל לבין עם אחד מיוחד: "בְּנֵי בְכָרֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד, כב). היא מציגה ברית אוניברסלית, ברית נוח, לצד ברית פרטיקולרית, עם אברהם ולימים עם בני ישראל. היא מאמינה, אם כן, באוניברסליות של הצדק ובפרטיקולריות של האהבה – ובחשיבות של שתיהן.

ביחסים בין בני אדם יש סדר קדימויות. ראשית צור צדק, ואז בטא אהבה. כי אם ניתן לסדר הזה להתהפך, ונאפשר אי־צדק הנעשה בשם האהבה, נפלג ונהרוס משפחות וקבוצות, ומהתוצאות נסבול לאורך ימים.

דין נקודתי לכאורה בתחום הירושה הוא לאמיתו של דבר הכרזה מרכזית על הערכים היהודיים. היהדות השכילה, כך אני מאמין, להבחין בין ההקשרים: היא הציבה את האהבה בלב החיים הדתיים – אהבת ה', אהבת הָרֵעַ ואהבת הַגֵּר – אך במקביל קבעה שבעולם החברתי, באין צדק האהבה לא תצילנו. היא עלולה אפילו להאבידנו.

1 וכולט הדבר שלא כך בתחום לימוד התורה והתפקידים הנוגעים לו. ראו נדרים פא ע"א.